आ.व. २०८१/८२ का प्रमुख उपलब्धिहरू

* औषधी-प्रतिरोध नभएको क्षयरोग (DS TB) बिरामीको उपचार सफलता दर ९०% भन्दामाथि रहेको ।
* क्षयरोगको उपचार सेवाको पहुँच (कभरेज) ५८% सम्म सुधार भएको।
* देशभर ११७ केन्द्रमा क्षयरोगको द्रुत निदान सेवाहरू विस्तार।
* १५ वटा क्षयरोग निर्दिष्ट माइक्रोस्कोपी केन्द्रहरूलाई फ्लोरेसेन्स माइक्रोस्कोपीमा स्तरोन्नति ।
* उच्च जोखिमा रहेको जनसङ्ख्यामा सक्रिय क्षयरोग खोजपड्तालका लागि हरेक प्रदेशमा ७ वटा एआईमा-आधारित पोर्टेबल एक्स-रे उपलब्धता।
* आ.व. २०८१/८२ मा ५० स्थानीय तहमा क्षयरोग मुक्त नेपाल अभियान विस्तार गरी देशभरमा जम्मा १४९ स्थानीय तह कार्यान्वयनमा रहेको।

प्रमुख चुनौतीहरू

* ४०% प्रतिशत भन्दा बढी क्षयरोगका बिरामीहरू पत्ता नलागेका वा पत्ता लागे पनि राष्ट्रिय क्षयरोग कार्यक्रममा आबद्ध नभएका।
* क्षयरोगका कारण आधा (५१%) बिरामीहरू तथा उनीहरूका परिवारहरूलाई अधिक आर्थिक व्ययभार परेको ।
* साठी प्रतिशत बिरामीहरूले क्षयरोगसम्बन्धी भेदभाव र लाञ्छनाको सामना गर्नुपरेको ।
* क्षयरोग कार्यक्रममा पर्याप्त बजेटको कमी ।
* क्षयरोग कार्यक्रममा निजी क्षेत्र तथा शैक्षिक संस्थाहरूको पर्याप्त तथा प्रभावकारी संलग्नताको कमी ।
* नियमित क्षयरोगका औषधीहरू तथा प्रयोगशालाका कन्जुमेबल्सको आपुर्ति व्यवस्थापन ।

क्षयरोग कार्यक्रमका प्रमुख प्राथमिकताहरू

* क्षयरोग कार्यक्रमको राष्ट्रिय रणनीतिक योजना (२०२६/२७–२०३०/३१) को अनुमोदन र प्रसार।
* क्षयरोगको उच्च जोखिममा रहेका जनसङ्ख्यामा ए.आईमा आधारित पोर्टेबल छातीको एक्स-रे र द्रुत परिक्षणमार्फत क्षयरोगको निदान तथा उपचारको दायरा बढाउने।
* आपूर्ति व्यवस्थापनमा सुधार गरी औषधी र प्रयोगशाला सामाग्रीहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने।
* विशिष्टकृत केन्द्रीय छातीरोग अस्पताललाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन सुनिश्चित गर्ने।
* नेपालमा क्षयरोग अन्त्य गर्न बहु-क्षेत्रीय कार्य र जवाफदेहिताका लागि बहस पैरवी गर्ने।

राष्ट्रिय क्षयरोग कार्यक्रमका रणनीतिक दिशानिर्देशहरू

* उपचार तथा निदानको दायरामा ल्याउन नसकिएका क्षयरोगका बिरामीहरू पत्ता लगाउने र उच्च उपचार सफलता दर कायम गर्ने।
* समुदायको सहभागिता र प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामार्फत क्षयरोग सेवाहरू विस्तार गर्ने।
* क्षयरोगको उच्च जोखिम समूहहरूमा क्षयरोगको पहिचान र निदानलाई प्राथमिकता दिने।
* बालबालिकाहरूमा हुने क्षयरोग पहिचान, निदान र उपचारका सेवाहरू विस्तार र सुदृढ गर्ने।
* क्षयरोग प्रयोगशाला सञ्जाललाई राष्ट्रिय प्रयोगशालासँग आबद्ध गर्दै सुदृढीकरण गर्ने।
* औषधि-प्रतिरोधी क्षयरोगको कार्यक्रमगत तथा उपचार व्यवस्थापनलाई विस्तार गर्ने।
* TB/HIV सहकार्यका कार्यक्रमहरूलाई विस्तार गर्ने।
* क्षयरोग तथा सह-रोगहरूको (TB and Co-morbidities) व्यवस्थापन गर्ने।
* क्षयरोग सङ्क्रमण नियन्त्रण तथा रोकथामका कार्यहरू सुदृढीकरण तथा विस्तार गर्ने।
* सरकारी, निजि लगायत सम्पूर्ण स्वास्थ्य सेवा प्रदायकहरूलाई क्षयरोग उपचार तथा व्यवस्थापनमा संलग्न गराउने।
* क्षयरोग बिरामी तथा उनका परिवारलाई सामाजिक सुरक्षामार्फत सहयोग गर्ने।
* क्षयरोगसम्बन्धी भेदभाव र लाञ्छाना तथा सामाजिक निर्धारकहरूलाई सम्बोधन गर्ने।

क्षयरोग सम्बन्धी संक्षिप्त विवरण

विश्व क्षयरोग दिवस
२६ मार्च २०२६

नेपाल सरकार
स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
राष्ट्रिय क्षयरोग नियन्त्रण केन्द्र

आधारभूत तथ्यहरू

क्षयरोग (TB) भनेको के हो?

* क्षयरोग माइकोब्यक्टेरियम ट्युबरकुलोसिस (*Mycobacterium Tuberculosis* Complex) द्वारा हुन्छ।
* क्षयरोग बिरामीले खोक्दा हाच्छ्युँ गर्दा वा थुक्दा हावामार्फत फैलिन्छ।
* ती किटाणुहरू सास फेर्दा शरीरमा प्रवेश गरेर क्षयरोगको सङ्क्रमण हुन सक्छ।
* क्षयरोग रोकथाम तथा निको हुने रोग हो।

क्षयरोगका लक्षण तथा चिन्हहरू

दुई हप्ता वा बढी समयसम्म खोकी लाग्ने

ज्वरो आउने

तौल घट्ने

राति पसिना आउने

क्षयरोग महामारीका प्रमुख कारक तत्वहरू

कारक तत्वहरू:
- कुपोषण
- मधुमेह
- धुम्रपान
- एच.आई.भि सङ्क्रमण
- मद्यपान

विश्वमा क्षयरोगको अवस्था, २०२४

* विश्वमा अनुमानित १ करोड ७ लाख मानिसहरु क्षयरोगबाट बिरामी परेका छन्, जसमा ५८ लाख पुरुष, ३७ लाख महिला र १२ लाख बालबालिका तथा किशोर-किशोरीहरू समावेश छन्।
* क्षयरोगका कारण अनुमानित १२ लाख ३० हजार मानिसको मृत्यु भएको छ।
* विश्वमा अनुमानित ३ लाख ९० हजार मानिसमा बहुऔषधी प्रतिरोधी वा रिफाम्पिसिन-प्रतिरोधी क्षयरोग (MDR/RR-TB) भएको छ ।
* विश्वमा अनुमानित क्षयरोगका बिरामीहरूको कुल सङ्ख्याको दुई-तिहाइ हिस्सा आठ देशहरूमा रहेको छ : भारत, ईन्डोनेशिया, फिलिपिन्स, चिन, पाकिस्तान, नाइजेरिया, कंगो र बंगलादेश।

दक्षिणपूर्वी एशिया क्षेत्रमा क्षयरोगको अवस्था (२०२४)

* दक्षिण-पूर्व एशिया क्षेत्रमा विश्वका कुल क्षयरोगका बिरामीहरूमध्ये एक-तिहाइभन्दा बढी बिरामीहरू रहेका छन्। विश्वमा रहेका नयाँ बिरामीमध्ये करिब ३७ लाख (एक तिहाई) र मृत्युमध्ये ४०% (४ लाख ३३ हजार) यही क्षेत्रमा रहेका थिए।

नेपालमा क्षयरोगको अनुमानित भारको अवस्था

अनुमानित क्षयरोगको भार *	सङ्ख्या	दर (प्रति लाख जनसङ्ख्या)
कुल नयाँ क्षयरोग बिरामी	६७०००	२२७
एच.आई.भि सङ्क्रमित क्षयरोग बिरामी	४२०	१.४
बहु औषधी प्रतिरोधी क्षयरोग बिरामी	२४००	८.१
एच.आई.भि सङ्क्रमण नभएको क्षयरोग बिरामीको मृत्यु	१६०००	५३
एच.आई.भि सङ्क्रमित क्षयरोग बिरामीको मृत्यु	१६०	०.५३

बहु औषधी प्रतिरोधी क्षयरोग बिरामीको अनुमानित अवस्था *	
नयाँ पल्मोनरी ब्यक्टेरियोलोजिकल प्रमाणित बिरामीहरूमा	३.५%
पुन: दोहोरिएका पल्मोनरी ब्यक्टेरियोलोजिकल प्रमाणित	४%

* Global TB Report २०२५

नेपालमा उमेर र लिङ्गको आधारमा अनुमानित तथा उपचारमा दर्ता भएका बिरामी सङ्ख्या (आ.व. २०८१/८२)

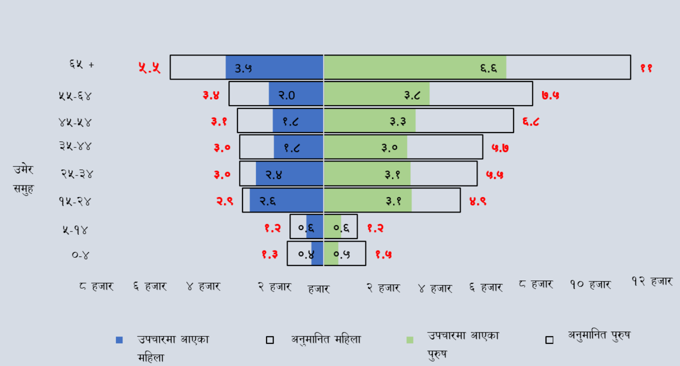

क्षयरोगको मुख्य सूचकाङ्कहरूमा प्रगति

क्षयरोग अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीतिक योजना (२०७८/७९ देखि २०८२/८३) का प्रमुख सूचकहरू	आधार वर्ष आ.व. २०७६/७७	हालको अवस्था आ.व. २०८१/८२
क्षयरोगका नयाँ बिरामी दर २३८ बाट आ.व. २०८२/८३ सम्ममा १८१ प्रति लाख जनसङ्ख्यामा	२३८	२२७
क्षयरोगबाट हुने मृत्युदर ५८ बाट आ.व. २०८२/८३ सम्ममा २३ प्रति लाख जनसङ्ख्यामा	५८	५३
क्षयरोगको कारण अधिक आर्थिक व्ययभार बेहोरेका क्षयरोगबाट प्रभावित परिवारहरू (%) = शून्य प्रतिशत	उपलब्ध नभएको	५१%
औषधी प्रतिरोध नभएको क्षयरोग ९५% पहिचान गरी उपचारको दायरामा ल्याउने	४६%	५८%
औषधी प्रतिरोधी क्षयरोग ९५% पहिचान गरी उपचारको दायरामा ल्याउने	१८%	२६%
औषधी प्रतिरोध नभएको क्षयरोगको उपचार सफलता दर ९०% पुर्‍याउने	९०%	९२%
औषधी प्रतिरोधी क्षयरोगको उपचार सफलता दर ८५% पुर्‍याउने	६७%	७६%

**" हो ! हामी क्षयरोग अन्त्य गर्छौं ।
राष्ट्रिय अभियान, हाम्रो योगदान । "**

आर्थिक वर्षअनुसार क्षयरोग बिरामीको अनुमानित तथा उपचारमा दर्ता भएका बिरामी सङ्ख्या (आ.व. २०७७/७८ — २०८१/८२)

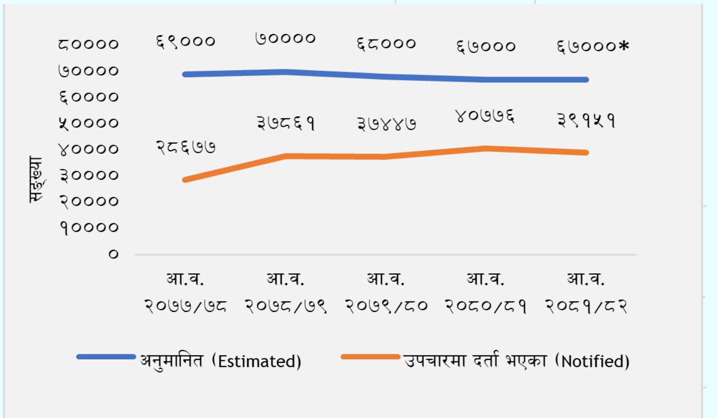

*Global TB report २०२५; श्रोत: HMIS, FY 2081/82

आर्थिक वर्षअनुसार औषधी प्रतिरोधी क्षयरोग बिरामीको अनुमानित तथा पत्ता लागेको सङ्ख्या (आ.व. २०७७/७८ — २०८१/८२)

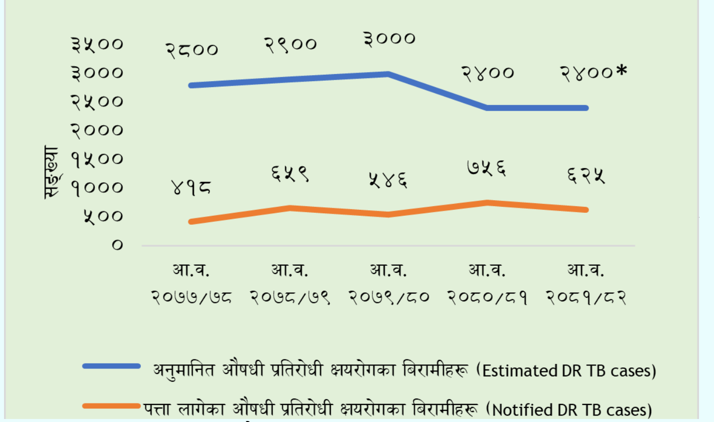

*Global TB report २०२५; श्रोत: NTPMIS, FY 2081/82

उपचार सफलता दर (आ.व. २०७७/७८ — २०८१/८२)

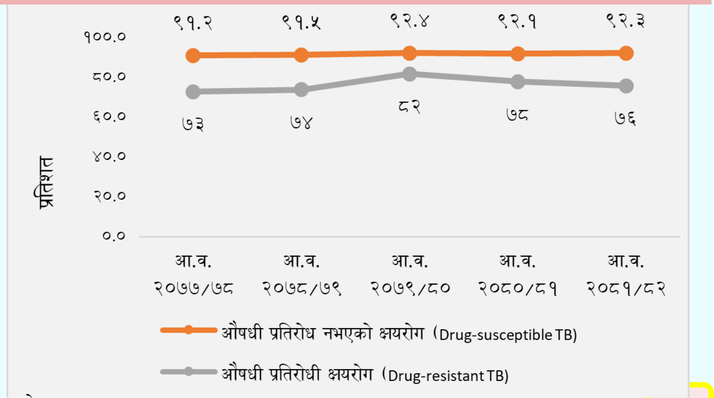

श्रोत: HMIS/DoHS & NTPMIS, FY 2081/82